

به نام خدا

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
(ایرانداک)

خلاصه گزارش طرح پژوهشی سازمانی

عنوان طرح پژوهشی

سایه نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن

تاریخ شروع طرح پژوهشی	1399/5/7	تاریخ پایان طرح پژوهشی	1400/6/24
نام و نام خانوادگی مجری طرح پژوهشی	صفر بیگ زاده		
نام و نام خانوادگی همکاران طرح پژوهشی	ندارد		

درباره طرح پژوهشی

موضوع اصلی این پژوهش بررسی این نکته از منظر حقوقی است که آیا یک نفر می تواند برای انجام یک پژوهش به خدمت گرفته شود؛ آن هم با این هدف که حاصل پژوهش او از آن کسی باشد که حق الزحمه یا اجرت می پردازد، به گونه ای که شخص اخیر، مالک حقوق مادی و معنوی یافته ها یا نتایج پژوهش (اثر) باشد. این رفتار مدت ها است که به ویژه در میان اهل سیاست دیده می شود و به نوعی به یک امر متعارف تبدیل شده، به گونه ای که آشکارا متون سخنرانی ها یا پیام های آنان را دیگرانی که گاه هویتشان بر همه آشکار است می نویسند. هدف از انجام این پژوهش شناخت موازین حقوقی حاکم بر این رفتار و تبیین ماهیت حقوقی آن و نیز روشن کردن این نکته است که آیا چنین اقدامی که اخیراً در میان جامعه دانشگاهی رواج یافته، یک حيله قانونی است یا یک مفر حقوقی برای تضییع حقوق پدید آورندگان آثار و البته روشن کردن این موضوع که قانوناً می توان با عاملان این رفتار مقابله قانونی کرد یا نه؟ بدین ترتیب، تبیین این عمل در بستر موازین مندرج در کنوانسیون های جهانی (مانند برن) و مقررات مصوب در ایران، مانند قانون حمایت ۱۳۴۸ یا قانون پیشگیری و مقابله که صراحتاً به سایه نویسی اشاره کرده، در دایره هدف این پژوهش قرار دارد.

روش پژوهش

روش این پژوهش اسنادی و عمدتاً مبتنی بر رجوع به اسناد قانونی و حقوقی است. مراحل اجرای پژوهش عبارت است از: گردآوری داده‌ها (۶ ماه)، تلفیق داده‌ها و تحلیل حقوقی (۳ ماه)، جمع‌بندی و ارائه نتایج (۳ ماه). از آنجا که ایرانداک با توجه به قانون اخیرالتصویب پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی، یکی از نهادهای اجرایی مرتبط با این موضوع است، بررسی جایگاهی که این نهاد دولتی نسبت به این رفتار می‌تواند داشته باشد، بخشی از موضوع بررسی کنونی است.

یافته‌های طرح پژوهشی

۱. سایه‌نویسی کار تازه‌ای نیست، اما از نیمه دوم سده بیستم به یک معضل دانشگاهی و علمی تبدیل شده است.
۲. سایه‌نویسی به اشخاص و گروه‌های ویژه محدود نمی‌شود.
۳. سایه‌نویسی در همه شکل‌های خود با مخالفت مواجه نشده، بلکه در مواردی مانند نگارش متن سخنرانی اهل سیاست و یا زندگینامه‌نویسی، نه تنها مخالفی ندارد، بلکه به شکل آشکار انجام می‌شود.
۴. برخلاف آنچه از اصطلاح سایه‌نویسی به ذهن می‌رسد و فقط حوزه تألیف و نگارش را در بر می‌گیرد، سایه‌نویسی به لحاظ نظری و علمی در همه حوزه‌هایی که در آن‌ها آفرینش اثر صورت می‌گیرد، چه در حوزه‌های هنری و چه حوزه‌های صنعتی را شامل می‌شود.
۵. علت گسترش سایه‌نویسی، از یک سو، فقر، بیکاری و ... سایه‌نویسان است و از سوی دیگر، دارایی، مشغله، و ... نویسندگان دروغین است به داشتن اثر و البته نبود مقررات و قوانین بازدارنده و یا نبود عزم جدی در مجریان قوانین و مقررات موجود برای اجرا نیز باید از مهم‌ترین عوامل گسترش سایه‌نویسی شمرده شود.
۶. گسترش سایه‌نویسی، باعث افزایش بی‌اعتمادی به آثار علمی و پژوهشی، صاحبان این آثار و مدارک و مدارج علمی می‌گردد و چنین امری، به‌ویژه در حوزه پزشکی و پژوهشی، حوزه علم را با مخاطره جدی روبه‌رو می‌کند.
۷. مشکل اصلی که سایه‌نویسی به وجود می‌آورد، نقض حقوق مالکیت فکری است؛ بدین ترتیب که سایه‌نویسی همه یا بخشی از حقوق مادی و معنوی برخاسته از آفرینش اثر را از شخص «محق» به شخصی که ذیحق نیست، می‌دهد.
۸. مخالفان سایه‌نویسی می‌کشند با تکیه بر این اصول که در کنوانسیون‌های جهانی، مانند برن و پاریس به آن‌ها تصریح شده و یا با کمک قوانین و مقررات، به محدود کردن سایه‌نویسی و جرم‌انگاری سایه‌نویسی کمک کنند و دست کم آن را به یک تخلف انتظامی تبدیل کنند.

۹. در ایران، قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی با آن که در صدد بوده تا راه را بر سایه‌نویسی و افراد دخیل در آن ببندد، به دلیل عدم آشنایی نویسندگان آن با ماهیت سایه‌نویسی و نیز برخی دلایل دیگر، نتوانسته آمار سایه‌نویسی را کاهش دهد؛ بلکه شیوه‌های رایج سایه‌نویسی را فنی‌تر و مخفی‌تر کرده و البته به تناسب، دستمزد سایه‌نویسان را بالا برده است.
۱۰. سایه‌نویسی را نمی‌توان کلاً از میان برد، اما برای کاستن از میزان آن یا محدود ساختنش به حوزه‌های غیر پژوهشی فقط با تصویب قوانین و مقررات بازدارنده و تقییح آن نمی‌توان پیش رفت.
۱۱. ایرانداک به سبب آنچه در اساسنامه آن بیان شده و نیز با تکیه بر مواردی که در برنامه استراتژیک آن پیش‌بینی شده، می‌تواند هم در فعالیت‌های منجر به مقابله با سایه‌نویسی و هم در اقداماتی که موجب پیشگیری از این امر می‌شوند به خوبی ایفای نقش کند.
۱۲. برجسته کردن فعالیت «هماندجویی» که حسب قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی و آیین‌نامه آن در کشور به ایرانداک واگذار شده، همچون یک ابزار کار و مؤثر می‌تواند ایرانداک را هم به لحاظ نظری و هم از جنبه عملی به نهاد اصلی پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی و البته تقلب علمی در کشور تبدیل کند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۱. آموزش اصول حقوق مالکیت فکری و ضوابط پژوهش، از راه‌های پیشگیری از سایه‌نویسی در حوزه‌های علمی است؛ اما بدون کیفری کردن سایه‌نویسی و بدون به کیفر رساندن سایه‌نویسان و افراد دخیل در سایه‌نویسی، یافته‌های مخالفان سایه‌نویسی به بافته‌هایی بدل می‌شود که تار و پود آن را اصول اخلاقی بدون ضمانت اجرا ساخته‌اند.
۲. از آن‌جا که استادان دانشگاه‌ها - در مفهوم کلی - بیش از همه با پدیده بدرفتاری علمی و گونه‌های آن، آموزش راه‌های کشف و نیز پیشگیری از این امور و همچنین بازآموزی ابزارهای قانونی و انتظامی با متخلفان می‌تواند از مهم‌ترین راهکارها برای مقابله با بدرفتاری علمی در سطح دانشگاهی باشد؛
۳. باید در استادان این قابلیت تقویت شود که «رویکرد مبتنی بر مجازات» را کنار بگذارند و آموزش نوشتن و شیوه پژوهش را در فرایند یادگیری وارد کنند و همچنین راه‌هایی را برای تفهیم شیوه‌های مناسب استفاده از منابع به دانشجویان بیابند.
۲. برجسته کردن فعالیت «هماندجویی» که به ایرانداک واگذار شده، همچون یک ابزار کار و مؤثر می‌تواند ایرانداک را هم به لحاظ نظری و هم از جنبه عملی به نهاد اصلی پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی و البته تقلب علمی در کشور تبدیل کند؛

۴. از آن جا که ورود به حوزه مقابله و پیشگیری از سوی ایرانداک، هم هزینه دارد و هم مخالفانی را پدید می آورد، تقویت قوانین و مقررات حامی ایرانداک و افزایش توان علمی و روابط سازمانی و برون سازمانی از سوی ایرانداک در این خصوص باید مورد توجه جدی قرار گیرد.

۵. لازم است ایرانداک در حوزه تقنینی و مصوبه نویسی از همه ابزارهای لازم برای قانونی کردن برنامه استراتژیک خود و نیز عملی کردن اهدافی که در اساسنامه اش به آن ها تصریح شده استفاده کند و گرنه به مرور به یک نهاد تذکره دهنده و حاشیه ای در امر پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی تبدیل خواهد شد.